

**Проблема особистісної свободи в "Сибірських новелах"
Б. Антоненка-Давидовича
(на матеріалі новели "Хай спиниться чудова мить!")**

Філософська основа "Сибірських новел" Б. Антоненка-Давидовича, зокрема екзистенціалістська спрямованість циклу, досі розглядалася науковцями лише фрагментарно і частково. У зв'язку з цим можна назвати праці Л. Дудкіної [3], І. Заярної [4], Л. Кимака [5], І. Когут [6], М. Стрельбицького [8], присвячені аналізу окремих елементів екзистенціалістської проблематики "Сибірських новел". Однак, більшість поставлених Б. Антоненком-Давидовичем проблем залишається практично невивченою. Приміром, літературознавці фактично не досліджували надзвичайно важливе в контексті екзистенціалістського філософствування питання про межу особистісної свободи.

Слід зауважити, що з цим питанням у "Сибірських новелах" пов'язане більш широке – питання про ініціацію. Це не випадково, адже стрижневий мотив циклу – історію становлення людської душі в ув'язненні, тобто у "межовій ситуації", – цілком правомірно кваліфікувати як своєрідний "осучаснений" варіант архетипної моделі ініціювання. На перший погляд може здатися, що в уявленні про підвладність людини закону ініціації, а тим більш у схваленні такої підвладності, нібито виникає суперечність із ключовою екзистенціалістською тезою про беззастережну свободу як визначальну рису людського існування.

У зв'язку з аналізом мотиву ініціації в "Сибірських новелах" заслуговує на окремий розгляд новела "Хай спиниться чудова мить!", яка, хоч і не присвячується безпосе-

редньо темі сталінських репресій, виступає одним із "вузлових" творів циклу.

У новелі представлені двоє головних героїв, котрі певною мірою сприймаються як опозиційна пара, – носій "дитячої" свідомості 13-річний оповідач Борис Давидов та квартирант його матері Федя Горбач, гімназист-випускник, що фігурує вже як представник світу "дорослих" (чи, точніше сказати, наразі має вступити в цей світ). Цілком закономірно, що саме мотив "дорослішання" виступає віссю твору. Характерно, що й Борис, і Федя одночасно "держать" екзамени, тобто проходять "випробування". Щоправда, екзамени підлітка є "дитячими", "іграшковими", які не виводять його зі звичного статусу (бувши учнем третього класу гімназії, він стає четверокласником); юнак же, склавши випускні іспити, автоматично втрачає звання гімназиста й перетворюється на університетського абітурієнта. Насправді ж, однак, хлопчик проходить по шляху "істинного", "буттєвого", на відміну від "побутового", дорослішання далі, аніж молодий чоловік.

Новела побудована як своєрідне психологічне "розслідування", котре веде оповідач після того, як Федя Горбач раптом застрелюється з невідомих причин, серед цілковитого зовнішнього життєвого благополуччя: непрості випускні іспити він склав на "відмінно", а також досяг успіху у відносинах із коханою дівчиною – Вірою Місан, теж гімназисткою-восьмикласницею.

Оповідач згадує, що напередодні своєї смерті увечері "Федя... кудись пішов

і повернувся десь опівночі веселий і радісний. <...> Безперечно, він повернувся тоді з побачення” [1:406–408]. Письменник робить доволі прозорі натяки: Віра Місан “подарувала закоханому в неї до самозабуття Феді” якесь “щастя” [1:408]; як здогадується Борис, квартирант прийшов з останнього побачення, думаючи про “недавно чарівну мить... таку досі невідому” [1:408–409]. Цілком імовірно, що Федя та Віра, відносини котрих раніше обмежувалися спільними прогулянками “по віддаленим вулицям” та декламацією напам’ять віршів російських символістів [1:406], саме того вечора уперше вступили в тілесну близькість, фактично ставши чоловіком і дружиною. На користь подібного припущення свідчить, зокрема, й те, що поведження дівчини після самогубства Феді надто нагадує вдовину манеру тримати себе. Показово, зокрема, що на жалобній стрічці принесеного нею на похорон вінка написано: “Феді від Віри” [1:407]. Віра відкрито назвала покійного на ім’я, тоді як за тогочасним етикетом це було недопустимо для неодружених молодих людей, котрі мали, принаймні публічно, звертатися один до одного за прізвищами – “пане Горбач” та “панно Місан”, і тим самим заявила про свою *подружню* близькість до нього.

Переживання життєвих зламів, входження в “дорослий” світ закономірно мало навести Федю Горбача на думку, що все конечне, тимчасове, одне невинно й невимовно змінюється іншим. Як ніщо в світі не може застигнути на одній і тій самій точці, так і в людському житті повинен відбуватися неперервний процес змін, котрий стосовно молоді людини виглядає як “дорослішання”, а згодом перетвориться на старіння і вмирання. Подібне усвідомлення, яке є основою міфологічного типу світосприйняття, виявляється нестерпним для Феді – людини ХХ століття. Те, що “життя всміхнулось йому” [1:407], подарувавши успіхи в навчанні та в любові, несподівано відкрило юнакові очі на нетривкість усього прекрасного. Певна річ, психологічний ґрунт для того, аби Горбач наважився взяти в руки револьвер, був підготований заздалегідь, ще раніше за останнє побачення із Вірою Місан: дізнавшись про свої успіхи на іспитах, Федя несподівано впав у депресію [1:406], а смерть зустрів у чорній студентській тужурці [1:402]. Отже, те “везіння”, яке супроводжувало останні дні юнака, насправді виявилось вкрай невдалим, можна сказати, фатальним збігом обставин.

Не слід ігнорувати й такого аспекту проблеми “дорослішання”: воно означає також невідворотне інтегрування людини в систему соціальних зв’язків із зовнішнім світом, котре часто може переживатися особою болісно – насамперед як страх перед втратою індивідуальності, що виливається у бурхливий протест проти існуючої логіки речей. Неповторність дорослої людини певною мірою нівелюється виконуваними цією людиною функціями, котрі забезпечують існування природної та соціальної групи. Це підводить до осмислення однієї з ключових екзистенціалістських проблем – питання про залежність особистості від зовнішньої дійсності, яке постає особливо гострим при згадці про органічну природу людини.

Як додатковий стресовий фактор у цьому розумінні виглядає пейзажний фон, на котрому розгортаються події новели, – квітучий травень, чия короткотривала краса так контрастує із мертвотним осіннім та зимовим краєвидом [1:406]. Прекрасне, як виявляється, є нетривким саме тому, що воно виконує насамперед “службову” функцію. Справді, наврод чи доводиться заперечувати, що будь-яка земна краса, розквіт, буяння весни в природі та весни в людському житті мають цілком конкретну мету – дати плід, зів’язати, розквітнути знову вже в іншому існуванні й так до безкінечності. Подібна безкінечність була сприйнята багатьма філософами-екзистенціалістами, зокрема М. Бердяєвим, як “погана” [2:410]. На переконання мислителя, цю “безкінечну зміну народження і смерті” закріплює саме сексуальний акт [2:410], через що “в усі часи відчувався моторошний зв’язок статі зі... смертю” [2:401]. Як стверджував філософ, “у самій глибині сексуального акту, статевого з’єднання прихована смертельна туга. <...> Радість статевого з’єднання – назавжди отруєна радість” [2:411].

М. Бердяєва, як і інших філософів екзистенціалістського спрямування, непокоїв насамперед той конфлікт, котрий виникає між бажанням особистості панувати над своїм життям та залежністю людини від її біологічної природи: “Зі статі починає тліти й розпадатися особистість людини, відніматися від вічності. Стать прикріплює людину до того тлінного порядку природи, у якому володарює безкінечна зміна народження і смерті. <...> Існує глибокий антагонізм між вічним і досконалим життям особистості й народженням смертних життів у часі, між перспективою особистості та перспективою ро-

ду” [2:411]. Вчений безапеляційно резюмує: “Рід – джерело смерті особистості” [2:411].

Отже, цілком можливо, що Федя після свого повернення з побачення раптом, хай надзвичайно невиразно, прозрів ту небезпеку, котра загрожує в майбутньому його кохання до Віри Місан та йому самому. Сьогодні це кохання є виявом найвищого злету його особистісної неповторності, однак згодом воно може стати передумовою руйнації останньої. Інакше кажучи, у Феді викликало різкий душевний дискомфорт відчуття, поетично передане в давньогрецькій міфології метафорою “в золотавому волоссі Афродіти ховається Деметра” [10:78] (Деметра, богиня родючості, водночас була тісно пов’язана із хтонічним царством хаосу, мороку і смерті). Як могло здатися Феді, у його владі було запобігти такому “переродженню” свого кохання, – він побачив перед собою єдиний вихід, до котрого і вдався.

Щасливого Федю, який повернувся від своєї дружини, продовжуючи згадувати про “чарівну мить” близькості з нею, про мить, котра “хто зна, чи повториться коли в житті, така... первинно прекрасна” [1:408–409], за припущенням письменника, “проїняла химерна думка: а чом би не спинити цю мить навечно?” [1:409]. Можливо, якраз під миттєвим впливом цього почуття юнак і застрелився, свідомо “спинивши своє життя в мить щастя” [1:409].

Ідейна концепція новели “Хай спиниться чудова мить!” виявляє своєрідний і, можна сказати, нетиповий у контексті екзистенційного філософствування погляд на проблему залежності людини від органічних законів розвитку всього сущого, – адже в екзистенціалістській думці саме конечність усього, і насамперед – самої людини, вважається найтрагічнішою хибою улаштування того недосконалого світу, куди поза своєю волею “закинена” особа. У творі своєрідним чином поєднується позиція дитини, чия свідомість ближча до міфологічного типу світосприйняття і яка тому негативно оцінює поведінку “дорослих”, що, власне, насправді не стали такими, оскільки не витримали екзамену на “дорослішання” (не лише Федя, але й Віра, котра, “ходячи щодня на Федіну могилу” [1:408], впала у гріх творення культу – з образу мертвого чоловіка, зі своєї трагедії і з свого вдовиного статусу), і позиція “старця”, позиція “посвяченої” людини-довгожителя. Спираючись на свій авторитет “старця”, Б. Антоненко-Давидович осуджує молодого героя новели, говорячи: “...життя... по-

при всі його злигодні й лиха, все ж лишається прекрасним!” [1:409]. З усієї художньої логіки “Сибірських новел” випливає твердження – життя прекрасне насамперед тому, що закони світоустрою дарують людині можливість постійного самовдосконалення. “Приреченість” людини час від часу потрапляти в “межові ситуації”, тобто ініціюватися, насправді є, переконаний письменник, якраз засобом збереження особистістю її цілісності, а не фактором руйнування останньої, як це здавалося Феді Горбачу.

Задум твору розкривається також через ретроспективний аналіз віршів, котрі згадують герой і оповідач. Приміром, на момент самогубства Федя не знав, як, уточнює автор, “і я тоді” [1:409], рядків українського поета Олеся: “Ти не дивись, що буде там, / Чи забуття, чи зрада, –/ Весна іде назустріч нам, / Весна в сей час нам рада” [1:409]. Б. Антоненко-Давидович пише, що Феді, очевидно, “промовляв” лише російський символіст Бальмонт, який стверджував – “завтра будет мрак и холод” і закликав сьогодні, не очікуючи цього жахливого завтра, віддати “сердце лучу” [1:409].

Безумовно, вірш Олеся пропагує міфологічне по суті розуміння проблеми конечності всього земного. Поет говорить про необхідність насолоджуватися нинішнім, пам’ятаючи – воно існує лише мить, але не надавати цьому факту надміру трагічного значення, адже минуле й сучасне є органічною частиною єдиного життєвого потоку, як і життя кожної окремої людини виявляється невід’ємним елементом функціонування всесвіту. Виживання кожної окремої особистості залежить, безумовно, також від сталого існування макрокосму, а ця сталість і забезпечується насамперед темпоральністю всіх життєвих процесів.

Міфопоетичні світоглядні настанови демонструють безумовну близькість і до суто екзистенціалістських. Так, за словами Ж.-П. Сартра, саме завдяки тому, що крім “буття-для-себе”, існує ще й “буття-для-іншого” [7:734], з’являється можливість фактичного продовження існування людини і наповнення його істинним змістом. Життя і смерть ніколи не слід сприймати ізольовано, оскільки людина насправді не “закута у свою самотність”, як, наприклад, стверджував Л. Толстой [9:141]. Водночас будь-які спроби “особистості” протиставитись “іншим”, зокрема “роду” як ворожій силі, матимуть своїм наслідком не лише крах роду, але й повну дестrukцію самої особистості.

Отже, можна констатувати, що Б. Антоненко-Давидович загалом дотримується думки про позитивне значення факту природної обмеженості людської “свободи”. На переконання письменника, ця обмеженість перешкоджає остаточному “загрузанню” людини у помилках, до яких та схильна через свою недосконалість. Зокрема, особі не під силу, попри всю її зарозумілість, порушити нормальне функціонування світу – вона не має змоги змінити правила, котрі забезпечують тривалість існування макрокосму, його постійне оздоровлення. Це тим більше важливо з огляду на те, що від правильного ходу світових процесів безпосередньо залежить й існування окремої особи: людина отримує можливість особистісного розвитку, особистісного вдосконалення. У зв’язку з цим важливо розрізнити звичайне “життєве”, “профанне” розуміння поняття “особистісна свобода” і ту потрактовку, яку отримує дана категорія в екзистенційному філософствуванні (як свобода від поневолення в буденщині). Вся ідейно-художня логіка “Сибірських новел”

приводить до парадоксального висновку, що якби людина мала ту абсолютну свободу в самостійному плануванні свого життя, котрої повсякчас прагне, то вона ніколи насправді б не стала особистістю, не здобула своєї “екзистенції”, оскільки не потрапляла би в “межові ситуації”, які є органічною частиною процесу ініціювання. Якби люди мали змогу повністю реалізовувати притаманні їм темні душевні порухи, зокрема впадати у гріх зарозумілості, то зникла б усяка можливість не тільки стабільного існування світу, але й розвитку кожної особистості, – адже людина ніколи б не стикалася із чимось “вищим” за її амбіції.

Погляд Б. Антоненка-Давидовича на важливу в контексті екзистенційного мислення проблему особистісної свободи, продемонстрований в “Сибірських новелах”, дозволяє говорити про відкриття широкої перспективи для дослідження міфопоетичної специфіки екзистенціалістських мотивів як у творчості письменника, так і в українській літературі ХХ ст. в цілому.

Література

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Твори: В 2-х т. – К., 1991. – Т. 2. 2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989. 3. Дудкіна Л. Біблійні мотиви в новелах Б. Антоненка-Давидовича // Вісник Луганського нац. пед ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Філологічні науки. – 2004. – № 3. – С. 187–192. 4. Заярна І. Антоненко-Давидович – майстер художньо-документальної прози // Слово і час. – 1995. – № 8. – С. 47–50. 5. Кимак Л. Антигерой “Сибірських новел” // Березіль. – 1994. – № 9–10. – С. 169–175. 6. Козут І.

“Сибірські новели” Б. Антоненка-Давидовича як цикл // Наукові записки Тернопільського пед. ун-ту. Серія Літературознавство. – 1998. – Вип. 3. – С. 141–148. 7. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. – К., 2001. 8. Стрельбицький М. Сізіф із СІЗО, або Посоромлення спрощувачам життя // Літературна Україна. – 1990. – 22 лютого. – С. 5. 9. Толстой Л.Н. Собр. соч.: В 22-х т. – Т. 22. Дневники 1895–1910 гг. – М., 1985. 10. Bentley P. The Big Mythological Encyclopedia. – New York, 1976.

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації в “Сибірських новелах” Б. Антоненко-Давидовича важкої екзистенціалістської проблеми оптимальної ступені личностної свободи. В статтю робиться висновок, що письменник в цілому не усматриває протиріччя між поняттям свободи людини і фактом підвладності людини закону ініціації, оскільки саме останній як архаїчний варіант екзистенціалістської “пограничної ситуації” є необхідним умовою постійного удосконалення людини, її “визволення”.

SUMMARY

This paper is devoted to investigation of peculiarities the important existential problem of optimal degree a personality's freedom in the B. Antonenko-Davidovich's "Siberian short stories". It was concluded that on the whole writer doesn't notice the contradictions between the personality's freedom and the human's submission the law of initiation because the initiation as an archaically variant of existential "frontier situation" is a necessary condition the constant perfection of personality, its "liberation".